

סימן ט.

אורח חיים 1234567

בענין בזבז ממנו יותר מחומש לכפרת עונותיו

שאלה: שמעתי שמועה והיא שמה שאמרו רז"ל בכתובות (נ' א') באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, לא נאמר בבעל תשובה שרוצה לבזבז יותר מחומש לכפרת עונותיו. נא לבאר הענין ושכמ"ה.

א. תשובה: דבר זה נפתח בדברי גדולי גאוני בתראי, חלקם בחיים, והנני להביא דברות קדשם בפתגמא דנא בס"ד.

כה כתב הגאון מהרש"ז זצ"ל (אגרת התשובה פ"ג): "כל בעל נפש החפץ קרבת ה' לתקן נפשו להשיבה אל ה' בתשובה מעולה מן המובחר, יחמיר על עצמו להשלים על כל פנים פעם אחת כל ימי חייו מספר הצומות לכל עון ועון מעוונות החמורים שחייבין עליהן מיתה על כל פנים ואפילו בידי שמים בלבד וכו', ושאר כל תעניות שצריך להתענות על עבירות שאין בהן מיתה, ואפילו על ביטול מצות עשה דאורייתא ודרבנן ותלמוד תורה כנגד כולם, כפי המספר המפורש בתיקוני התשובה מהאריז"ל הכל כאשר לכל, יפדה בצדקה אי לא מצי לצעוריה נפשיה, ואף שיעלה לסך מסויים, ואין לחוש משום אל יבזבז יותר מחומש, דלא מקרי בזבז בכהאי גוונא מאחר ועושה לפדות נפשו מתעניות וסיגופים, ולא גרע מרפואת הגוף ושאר צרכיו, ולפי שמספר הצומות המוזכרים בתקוני התשובה רבו במאד מאד, לכן נהגו עכשיו כל החרדים להרבות במאד מאד בצדקה מחמת חלישות הדור דלא מצו לצעורי נפשם כולי האי".

והוסיף עוד וכתב שם באגרת הקודש (ס"ס י'): "זה שאמר הכתוב עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח, לפי שהקרבות הן בבחינת שיעור ומידה וגבול, מה שאין כן בצדקה שיוכל לפזר בלי גבול לתקן עונותיו, ומה שאמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, היינו דוקא במי שלא חטא, או שתקן חטאיו בסיגופים ותעניות כראוי לתקן כל הפגמים למעלה, אבל מי שצריך לתקן נפשו עדיין, פשיטא דלא גרעה רפואת הנפש מרפואת הגוף שאין כסף נחשב, וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו כתיב" עכ"ל.

הרי שלך לפניך יוצא מפי "גדול האחרונים הגאון מהרש"ז ז"ל" (לשון הגאון צור יעקב סימן ל"ד), "הגאון מהרש"ז ז"ל גדול האחרונים בנגלה ובנסתר" (ישועות חכמה על קש"ע דנ"ב ע"א), דכל כי האי שמזבז לשם תשובה לסליחת עון וכפרת פשע לית לן בה ודוק היטב.

גם מצאתי בס"ד שאדמו"ר הגאון מהרצ"א דינוב ז"ל בספרו אגרא דפרקא (סימן קפ"ז) אף הוא הביא דברי הגאון מהרש"ז ז"ל, וסיים: "והגם שיש לי בזה הרהורי דברים על פי דין, עם כל זה נראה שדבריו מקובלים" ע"ש, הרי שלדינא הסכים עם הגאון מהרש"ז ז"ל, והרי לנו עוד תנא דאורייתא דמסייע לדבר זה.

ושנינו במסכת פאה (פ"א מ"א): "אלו דברים שאין להם שיעור וכו' וגמילות חסדים וכו', ופירש רבינו עובדיה מברטנורה: "וגמילות חסדים, דבגופו כגון ביקור חולים וכו' אבל גמילות חסדים דבממונו כגון פדיון שבוים וכו' יש להן שיעור שיתן בכל פעם שתבוא מצוה כזו לידו חמישית מן הרויח שבנכסיו ותו לא מיחייב דהכי אמרינן המבזבז אל יבזבז יותר מחומש" עכ"ל.

והגאון בעל משנה ראשונה ז"ל שם כה כתב: "וגמילות חסדים, מה שכתב הרב הברטנורה דטפי מחומש לא מיחייב, הנה בכתובות (שם) משמע דטפי מחומש איסורא איכא", והרב המגיה זו"פ ז"ל הוסיף וכתב: "ולפי מה שכתב הרב [מהרצ"א דינוב בעל] בני יששכר דהני מילי במי שאינו חוטא, אבל מי שנותן לכפרה על חטאיו ככתוב וחטאך בצדקה פרוק, מותר לתת יותר, דכל אשר לאיש יתן בעד נפשו, אתי שפיר [דברי הרע"ב] דמי יאמר זכיתי לבכ"י, ולדרכו יוצא דגם רבינו עובדיה מברטנורה ז"ל סובר כדברי הגרש"ז ז"ל ע"ש.

עוד עזרני השי"ת ומצאתי לעמוד ההוראה והפסק בדור שלפנינו הוא הגאון מהרש"ם ז"ל בספר תשובותיו ח"ה (סימן נ"ד דס"ב סע"ב) שכתב: "כתבו הפוסקים דלכפרת עונותיו יבזבז יותר מחומש", הרי שכל כך היה הדבר פשוט בעיני הגאון מהרש"ם ז"ל דבכהאי גוונא מותר לבזבז יותר מחומש, שפסק כן בסכינא חריפא ולא ראה צורך להאריך בדבר כדרכו הטובה ודוק. [ועכשיו בעת עריכת הדברים לדפוס ראיתי שתשובה זו היא מחתנו של הגאון מהרש"ם ז"ל, ולא מהגאון מהרש"ם ז"ל יצאה ודוק היטב].

וכן כתב הגאון האדמו"ר ממונקאטש ז"ל בשו"ת מנחת אלעזר ח"ד (סימן מ"ו) כדבר פשוט שכל שעושה לצורך כפרת עוונותיו לית לן בה ולא שייך למה שתיקנו באושא שלא יבזבו יותר מחומש וכמו שכתבו הגרש"ז זקינו מהרצ"א דינוב ז"ל "ושאר ספרי קדושים" ע"ש.

וגדולה מזו מצאתי בס"ד לגאון המובהק בעל ערך שי יו"ד (סימן רמ"ט דקי"ב ע"ב) שעמד בהא דהטור ומרן ז"ל השמיטו הך הלכתא דלא יבזבו אדם יותר מחומש מנכסיו, וכתב לתרץ עם דברי הגאון מהרש"ז ז"ל האמורים לעיל, דכל האי מילתא דלא יבזבו יותר מחומש היינו במי שלא חטא או שחטא ותיקן חטאותיו כראוי על ידי סיגופים ותעניות וכו', ובודאי לא יתכן זה רק בתלמידי חכמים הראשונים שהיו בקיאים בכל התורה, אבל עתה דאין לנו תלמיד חכם כזה ככתוב בשו"ת מהרי"ק (שורש קס"ג), אם כן אי אפשר לומר דקים ליה בעצמו שלא חטא כיון דלא קים ליה בכל דיני התורה, ולכן שפיר עשו הטור והשלחן ערוך שהשמיטו הך מילתא דלא יבזבו יותר חומש" ע"ש.

ראה נא ראה כמה היו מוחלטים אצלו דברי הגאון מהרש"ז ז"ל בלא פקפוק כל דהוא (השוה לדברי מהרצ"א דינוב דלעיל), שבזה הסביר דעת הטור ומרן ז"ל, ולפי דרכו יוצא שכן דעת מרן ז"ל דהאידנא מותר לבזבו לצדקה יותר מחומש ולא רק לבעל תשובה אלא אף לשאר חכמים ודוק היטב.

וכבר ידעת כמה היה רב גובריה בפסק ונפיש חיליה בהוראה של הגאון ערך שי ז"ל עד שהגאון המובהק רבי מאיר אריק ז"ל העיד עליו "שהוא היה הגדול הראשון בימיו", פוק חזי מאן גברא רבה רבה דקא מסהיד עליו, ובשו"ת אפרקסתא דעניא (סימן כ') כתב שהגאון ערך שי "הוא היה עמוד ההוראה בימינו" ע"ש.

ועוד מצאתי לגאון רבי שאול בראך זצ"ל בספרו היקר גבעת שאול (סימן קי"א) שכה כתב: "שמעתי ששאלו לגאון הקדוש בעל דברי חיים זצ"ל מדוע הוא מפזר כל כך לצדקה הלא אמרו המזבז אל יבזבו יותר מחומש. והשיב ששיעור זה לא נאמר רק למי שלא חטא, אבל מי שחטא ורוצה לפדות עצמו בממונו, על דרך מה שאמר הכתוב וחטאך בצדקה פרוק, אין לזה שיעור, שהרי אם אדם חולה מסוכן – כל אשר לו יתן בעד נפשו, ואם כך

בחולי הגוף כל שכן בחולי הנפש" וע"ש. [ולא ידעתי מדוע לא הזכיר מכל מה שכתבנו בס"ד].

ב. ובס"ד יש לי להביא עוד ראיה לכך שבעל תשובה יש לו לבזבז אפילו

יותר מחומש מנכסיו, דעיין בספר הזהר הקדוש ח"ג (ד"ט ע"א) בעובדא דאותו עשיר שאחר כך נקרא בשם רבי יהודה אחרא, והוא בעל תשובה היה וכן מצאתי בס"ד שכתב להדיא הרב בעל חרדים ז"ל (פרק ע'): "ופעמים מסייעין [את בעל התשובה] בנפש צדיק, כבואו ליטהר יזהירו על נפשו זוהר נפש צדיק אחר שהיה דרכו בעולם הזה בחייו להשיב רבים מעון, גם אחרי מותו ישלחו ה' ויתעבר בנפש אותו הבעל תשובה, ובזה יהפך לאיש אחר, כמו שאמר בזוהר פרשת ויקרא [י' א'] על אותו בעל תשובה והוא קרו ליה יהודה אחרא, וזה הפך בצדיק שבא ליטמא והשחית והתעיב עלילה ברוב רשעו, מעברים בו נפש רשע גדול, שהיה בחיים מסית ומדיח ומחטיא את הרבים, ועתה ישתנה שמו לרעה. זהו שקראו לאלישע שתחילתו היה צדיק, כאשר חטא והרבה עונות רבים, אלישע אחר", עכ"ל, ועיין גם בהגהות נצוצי זהר לזהר שם שפירש שהטעם שנקרא "יהודה אחרא" על פי דברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ב) שבעל תשובה משנה שמו ע"ש, ומתבאר מכל זה שהיה יהודה אחרא בעל תשובה ודוק. ומבואר שם בספר הזהר דיהודה אחרא [שהיה בעל תשובה כנ"ל] הוא עצמו העיד על עצמו (שם) שכשחזר בתשובה הוא חילק נכסיו "פלגו למסכני, ופלגו לסחורתא", והוא היה יושב ועוסק בתורה ע"ש.

וכן עוד שם (שם ע"ב) אמר יהודה אחרא בעצמו על עצמו: "הוא גרים לי למהוי חולקא באורייתא, בגין כך פליגנא כל נכסי (ס"א פליגנא נכסי פלגא) למסכני, דהא אינון גרמו לי כולי האי".

ותחילה וראש צריכים אנו לכוון ולהעמיד הגירסה הנכונה בספר הזהר, ונאמר דבודאי גירסת ספרים אחרים "פליגנא נכסי פלגא" היא הנכונה, שרק חצי מנכסיו חילק לעניים, שהרי בזהר שם בראש דבריו כתוב כן דיהיב מנכסיו "פלגו" למסכני, ואיך אמר כאן פליגנא "כל" נכסי, אלא הגירסה הנכונה פליגנא נכסי "פלגא" למסכני ודוק.

הרי שיהודה אחרא שהיה בעל תשובה כנ"ל, אמר במפורש שהוא חילק ממונו לשתיים, חציו נתן לעניים, וחציו הניח לסחורה, וקשה איך עשה

כן, והרי באושא התקינו שלא יבזבז יותר מחומש, וכן העיר בהגהות נצוצי זהר שם (אות ב') עיין שם דבריו, אלא שמע מינה דבעל תשובה יכול לבזבז לצדקה יותר מחומש מנכסיו, ולכאורה היא ראייה נכונה לדברי גדולי האחרונים ז"ל וכמשנ"ת בס"ד.

אבל חושבני שיש לדחות ראייה זו שהרי בספר הזהר (שם ע"א) אמרו: "עובדא בחד עתירא קריב קמי כהנא תרי יוני, אמר ליה כהנא לאו דידך הוא האי קרבנא [להביא שתי יונים שאתה עשיר], אתא לביתיה והוה עציב, אמרו לו אחוי אמאי את עציב, אמר להו דלא קריב ליה כהנא קרבנא דילי, אמרו ליה ומאי איהו, אמר להו תרי יוני, אמרו ליה והא מן מסכני [עני] איהו, ולא דידך, דכתיב ואם דל הוא ואין ידו משגת והביא שני בני יונה, אלא את קריב קרבנך, אמר להו מאי איהו, אמרו ליה חד תורא, אמר להו מה כל כך חמירא מחשבה דחטאה, נדרנא דלא אסליק על ליבאי מחשבה דחטאה" ע"ש.

ומבואר באר היטב דאותו בעל תשובה יהודה אחרא היה בזמן שבית המקדש היה קיים, וכשהיו מקריבים קרבנות, ואם כן יש לומר דאז בכלל לא היתה תקנת אושא שלא יבזבז יותר מחומש מנכסיו, שהרי באושא התקינו תקנה זו ופירש רש"י שם בכתובות (מ"ט ב') ובשבת (ט"ו ב'): "באושא התקינו, כמה שנים אחר חורבן, כדאמרינן בראש השנה (ל"א א') "ע"ש.

וכתב הגאון רבי צדוק הכהן מלובלין זצ"ל בספר דברי סופרים (קונטרס הזכרונות מצוה ראשונה ד"ה והנה): "ובהידור מצוה אמרו בבבא קמא (ט' ב') עד שליש משלו מכאן ואילך משל הקב"ה, אם כן הבוטח ומאמין בהשם יתברך באמת יוותר כל ממונו לנוי מצוה. וכן לצדקה, באושא התקינו המבזבז כו' (כתובות נ' א'), וזהו אחר החורבן, שראו שהמבזבז אפשר שישאר עני ומדוכא בעניות, המעביר על דעת קונו, אבל מקודם זה כבר היו מבזבזין כל ממונם גם כן, כי רק כשמגיע עד חיי נפש אמרו (בבא מציעא ס"ב א') חייך קודמין" ע"ש, ותימה שבהגהות נצוצי זהר שהקשה זאת כנ"ל, לא עמד בזה וצ"ע.

ואולי יש להעמיד הראייה על פי מה שאמרו בירושלמי פאה (פ"א ב"א ד"ג ע"א) שתקנה זו שלא יבזבז יותר מחומש תקנה קדמונית ולפני אושא ניתקנה "וכך היתה הלכה בידם ושכחיה", ויש מפרשים שהיא הלכה

למשה מסיני כדפירש הגר"א ז"ל בשנות אליהו שם, ועיין לגאון נצי"ב ז"ל בספרו העמק שאלה (שאלתא לי' אות א' דף קצ"ד), ובספר יפה ללב ח"ג (יו"ד סימן רמ"ט אות ב' דנ"ד ע"א), ושו"ת מהר"ם שיק יו"ד (סימן ר"ל) ע"ש ואכמ"ל. [וצע"ק דרבי צדוק הכהן ז"ל לא הזכיר דברי הירושלמי].

ולפי זה יש לומר דאף בזמן שבית המקדש היה קיים היתה נוהגת ורק אחר כך שכחיה וחזרו וייסדוה באושא כדאמר שם בירושלמי, והשתא דאתינן להכי חזרה למקומה הראיה שהבאנו מספר הזהר בעובדא דרבי יהודה אחרא שמותר לבזבז יותר מחומש לכפרת עוונותיו, שאף שהיה רבי יהודה אחרא בזמן הבית וכנ"ל מכל מקום גם אז היתה התקנה שלא יבזבז יותר מחומש לצדקה, ואם בכל זאת יהודה אחרא חילק חצי נכסיו לצדקה לעניים שמע מינה דשרי בכהאי גוונא ודוק.

ואין לשאול על דברינו והרי מדברי הבבלי בכתובות (נ' א') לא משמע כדברי הירושלמי דפאה, שהרי לא זכרו שם כלל ענין זה שהלכה זו היתה בידם ושכחיה וחזרו וייסדוה וכו', ומשמע דבאושא תיקנו תקנה זו פעם ראשונה, הא לא קשיא כי כבר כתבנו בס"ד בחיבורי פעמים הרבה דהירושלמי וספר הזהר בחד שיטה אזלי, וזו לשוני בחיבורי שלום יעקב (סימן י"ט דף רמ"ג): "וכדרכו אזיל ספר הזהר הקדוש בשיטת הירושלמי, וכמו שכתב הגאון רר"ג ז"ל בספרו נחל עדן (ד"ג ע"ג) ידוע כי כל המדרשים וזהר ותיקוני זהר וזהר חדש הם מדרשי ארץ ישראל והולכים תמיד בשיטת הירושלמי, והובאו דבריו בהגהות נצוצי זהר לזהר חדש (במילואים דקכ"ה סע"ד), ועיין גם בספר שערי זהר (ריש ברכות), ועוד לו שם (ט' ב' ד"ה בשחרין)", ועיין בזה גם בחיבורי כנסת יעקב (קונטרס י' סימן ט"ז דף רמ"ז), ובחיבורי זכות יצחק ח"א (ס"ס ד'), ושם ח"ב (דף רל"ח), ובחיבורי ברכי נפשי ח"א (סימן ד' דף כ"ט), ובחיבורי תרנן לשוני (דף כ"ג), ובתשובתי הנדפסת בספר הנחמד והיקר יוסף חיים (דף ל"ב) ע"ש, ובהא איצטמידו דברינו בס"ד.

ועם כל דא אכתי יד הדוחה יכולה לדחות הראיה בכמה פנים, שהרי מפורש בספר הזהר שם שהיה יהודה אחרא עשיר, וכל כי האי גוונא לדעת רבים לית לן בה ויכול לבזבז יותר מחומש, וכמו שכתבו גדולי האחרונים (הבאתי דבריהם לקמן אות ה' ד"ה וכיוצא), ומה גם שלא מבואר בספר

הזהר שם שחילק זאת בעבור כפרת עונותיו דייקא, ועוד יש לדחות באופנים נוספים יראה המעיין, ואין להאריך יותר.

ג. איברא דבעניותי לכאורה יש לי להעיר בפתגמא דנא, דהנה בכתובות (ס"ז ב') אמרו על מר עוקבא: "כי קא ניחא נפשיה אמר אייתו לי חושבנאי דצדקה, אשכח דהוה כתיב ביה שבעת אלפי דינרי סיאנקי. אמר זוודאי קלילי ואורחא רחיקתא, קם בזבזיה לפלגיה ממוניה. [ופריך] היכי עבד הכי והאמר רבי אילעאי באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. [ומשני] הני מילי מחיים [אל יבזבז] שמא ירד מנכסיו, אבל לאחר מיתה לית לן בה".

ולכאורה לפי האמור שבעל תשובה הרוצה לבזבז מממונו לצדקה לכפרת עונותיו מותר לו לבזבז אפילו יותר מחומש, אם כן מאי פריך על מר עוקבא, והלא כבר כתב רש"י ז"ל בסנהדרין (ל"א סע"ב) שהיה מר עוקבא בעל תשובה עש"ב, ועיין בחיבורי הנכחי לעיל בסימן הקודם וצ"ח לכאן.

והשתא אי נימא דכל כי האי שמזבז לשם תשובה לסליחת עון וכפרת פשע לית לן בה, אם כן מאי פריך דאיך מר עוקבא עשה כן שבזבז יותר מחומש והלא לבעל תשובה העושה לכפרת עון מותר לבזבז, אלא לכאורה שמע מינה לא שנא צדיק מעיקרא לא שנא בעל תשובה, אין להם לבזבז יותר מחומש, ונעלם ממני מדוע כל הנך גאוני רב"י ז"ל לא העירו מהא, והיא סוגיית בדוכתא וצל"ע.

ודע דרבינו הרמב"ם ז"ל בהלכות תשובה (פ"ב ה"ד) כתב: "מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני השם בבכיות ותחנונים, ועושה צדקה כפי כחו" עכ"ל.

ויש לעיין מהו שכתב ועושה צדקה "כפי כחו", אם רוצה לומר כפי כחו דהיינו מה שיכול ואפילו יותר מחומש, וכסברת גדולי האחרונים ז"ל דלעיל, או הכוונה כפי כחו דהיינו לפי מצבו ולפי מה שהוא, אבל לא ירבה יותר מדי, ולפי זה יש מקום לשמוע דלא כדברות גאוני בתראי וצ"ע. [ובחיבורי טל חיים (ס"ס ל"ה) נקטתי בדעת הרמב"ם כצד הראשון, וצע"ע ועיין שם].

ד. ואחר שאנו מזהרים ומצווים למשכוני נפשין לקיים דברי רבותינו הראשונים ז"ל וכמו שכתב רבינו החתם סופר ז"ל בספר תשובותיו או"ח (סימן קי"ט), ובס"ד הארכתי בפתגמא דנא מפי סופרים וספרים בחיבורי ברית יעקב (סימן ב' פרק ז' דף ל"ו) עיין שם בארוכה, וגם עיין בדברינו שבחיבורי כרם יעקב (סימן י"ג דקנ"ג ע"ח), ובחיבורי זרע חיים (סימן א' אות א' וסימן ז' אות ג'), ובחיבורי נר יהודה (סימן כ"ג אות ב'), ובחיבורי זכות יצחק ח"א (סימן ל"ג) ע"ש, לכן נתתי לבי לעיין בדבר ולקיים דברי חכמים זיע"א, ונראה לתרץ בכמה אופנים בס"ד.

חדא דכל מה שהוכחנו הוא לסברת רש"י ודעימיה ז"ל, דמר עוקבא הוא נתן צוציתא והוא הוא בעל תשובה היה, אבל יש חולקים על רש"י ז"ל, ועיין בזה בספר סדר הדורות, ובאגרת רב שרירא גאון (הוצאת לוי בנספחים בסוף הספר), ובחיבור יפה מן הישועה (דף ע"ה, ושם במבוא), ובספר חמשה ספרים נפתחים לרב נסים גאון (על פי המפתח, ובכל המצויין שם), ובספר מרגליות הים לסנהדרין (ל"א ב'), ועוד.

ולדבריהם מר עוקבא אינו נתן צוציתא, ולפי זה לא היה מר עוקבא בעל תשובה, ואם כן מעיקרא אין ראיה ותשובה נגד החילוק הנזכר שבעל תשובה יכול לבזבז יותר מחומש בעבור כפרת עונותיו ודוק. אמנם גם לשיטת רש"י ז"ל ודעימיה דמר עוקבא אכן הוא נתן צוציתא ובעל תשובה היה, יש לי ליישב בכמה אופנים בס"ד.

הראשון, דיש לומר דקים להו לחז"ל דמר עוקבא התענה וסיגף עצמו ממש כל סך התעניות הקצוב אשר היה נצרך לו לפי מעשיו ונתכפר לו, ואם כן תו לא היה צריך לבזבז ממונו לכפרה, דבתשובה בתעניות ובסיגופים שעשה כבר תיקן הכל, ולא נשאר לו שום סרך חטא ונדנוד עון משהו, וכדכתב הגאון מהרש"י ז"ל עצמו ודוק.

ויש לנו להוכיח (אף שהוא מילתא דפשיטא) שמר עוקבא לשיטת רש"י שהיה בעל תשובה, היתה תשובתו תשובה גמורה גמורה, דהנה אמרו במסכת שבת (נ"ו סע"ב): "אמר רב אין לך גדול בבעלי תשובה יותר מיאשיה בדורו, ואחד בדורינו ומנו אבא אבוה דרבי ירמיה בר אבא. רב יוסף אמר ועוד אחד בדורינו ומנו עוקבן בן נחמיה ריש גלותא, והיינו נתן צוציתא", ופירש רש"י: "נתן צוציתא על שם נצוצין דנורא שהמלאך פשט

ידו וקבל תשובתו", וכן כתבו בעלי התוספות שם (ד"ה דצוציתא): "אמר במדרש שהיה נר דולק על ראשו", עכ"ל.

ובסנהדרין (ל"א ב') שם אמרו: "שלחו ליה למר עוקבא לדזיו ליה כבר בתיה שלם, וכתב שם רש"י ז"ל: לדזיו ליה כבר בתיה, כמשה שהוא בן בתיה, לפי שמקרינ אור פניו כמשה רבינו שגידלתו בתיה בת פרעה. לשון אחר, כבר ביתיה, כמשה שהוא בן בית דכתיב בכל ביתי נאמן הוא. לדזיו ליה, על שם שהיה חכם וכתביב חכמת אדם תאיר פניו. ומצאתי בספר הגדה שהיה מר עוקבא בעל תשובה, שנתן עיניו באשה אחת ועלה לבו טינא ונפל בחולי, ואשת איש היתה, לימים נצרכה אותה אשה כלום ממנו ומתוך דוחקה נתרצית לו, וכבש יצרו ופטרה לשלום, ונתרפא, וכשהיה יוצא לשוק היה נר דולק בראשו מן השמים, ועל שם כך קרו ליה נתן דצוציתא במסכת שבת, על שם נצוצין דנורא, הכא נמי להכי כתבי ליה הכי על שם האור שהיה זורח על ראשו" עכ"ל.

מבואר באר היטב דהיה אור זורח על ראשו של מר עוקבא ע"ה, וכל כי האי סימן גמור הוא שבעל תשובה גמור הוא, ומנא תימרא מדברי קדשו של בעל חרדים ז"ל (פרק ג') שכה כתב: "וראיה שגם על ראש בעלי תשובה מאירה [השכינה], ממר עוקבא שהיה בעל תשובה והיתה מאירה על ראשו, כדאיתא בשבת ובסנהדרין וכו', ואף על פי שהאור נסתר לעיני המון העם, לחסידים הקדושים היה נגלה בזמן התלמוד, ומי שיודע בעצמו שהוא צדיק גמור, או בעל תשובה גמור, צריך שיהיה תמיד בישוב ובכבוד ראש, ונותן לב לאור הזה שעל ראשו, כי מה' היתה לו", עיין בדברות קדשו בארוכה זיע"א.

הרי שלך לפניך שכל שחזר בתשובה גמורה, אור זורח ומאיר על ראשו והיינו מר עוקבא שבעל תשובה גמור היה, ודוק.

ותן אמינא לה לפי הגירסה והביאור השני של רש"י ז"ל שם דגרסינן בר ביתיה (ולא בר בתיה), דהיינו משה רבינו דבכל ביתו יתברך נאמן הוא, ותואר זה שתיארו את מר עוקבא "בר ביתיה" דהיינו משה, מעיד על כך שתשובתו גמורה, ומנא תימרא מדברי קדשו של בעל חרדים ז"ל (פרק ע' דף רח"צ) שכה כתב: "ופעמים שהבעל תשובה כל כך יבכה ויצטער בלב שלם, יכמרו רחמיו של הקב"ה עליו וישלח עזרו מקודש, ניצוץ אחד

מנשמתו של משה רבינו ע"ה וכו', וזה רמז בפרשת תצוה שאותה פרשה נאמרה אחר מעשה העגל, ואחר שחטאו והשיבם משה בתשובה, מכל מקום נאמר עליהם אכן כאדם תמותון, והם מלוכלכים בעוונות בכל דור ודור והם צריכים תשובה וטהרה, לכן משה רבינו עצמו שהשיבם בתשובה בראשונה הוא יחזירם בתשובה שלימה באחרונה בעיבור ניצוצות נפשו כשיתעוררו הם תחילה בחזקה, וזהו סוד ויתעבר ה' בי למענכם וכו' רמז שיתעבר משה בישראל בהעלם ויעשו תשובה על ידו, ויתכן שזהו פירוש ואתה תצוה לשון חברה, ורוצה לומר אתה משה תתעבר בבני ישראל ותעשה להם חברה וצוות לסייעם לעשות תשובה. ועוד ראיה מן הכתוב שניצוצות של משה רבינו ע"ה מתנוצצות על ראש בעלי תשובה לסייעם, ממה שאמר דוד אשרי העם שככה לו, שככה עולה בגימטריא משה, ועל ידי כך אשרי העם שה' אלקיו שמסייע לכל אחד מבעלי התשובה לשוב אל ה' בשלימות שיקרא ה' אלקיו", ועיין שם בכל דברות קדשו שהאריך בנועם שיח.

הרי לנו מבואר באר היטב שמי שאכן זכה להיות בעל תשובה אמיתי ותשובתו גמורה, זוכה שנצוץ מנצוצות משה רבינו מתעבר בו ומתנוצץ על ראשו, ולפיכך קראו לו למר עוקבא שהיה בעל תשובה גמור וכמפורש ברש"י שם, לדזיו ליה כבר בתיה היינו משה רבינו, ולכן קראו לו נתן דצוציתא על שם הנצוץ (כלשון רש"י שם) שהיה מתנוצץ על ראשו (כלשון תוספות שם), ודוק והבן היטב.

ודע דמפשט לשון התלמוד בשבת (שם) יוצא דעוקבן, שהוא מר עוקבא לפי רש"י בסנהדרין, הוא הוא נתן דצוציתא, וכן כתב רש"י (בסנהדרין שם) להדיא.

ויש מקום לומר דהיינו טעמא דנקרא בשני שמות, ששמו האמיתי היה נתן, ואחר שעשה תשובה שלימה נקרא מר עוקבא, והוא על פי אומרם בראש השנה (ט"ז ב') שבעל תשובה ישנה שמו, וזו לשון הרמב"ם ז"ל בהלכות תשובה (פ"ב ה"ד): "מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני ה' וכו', ומשנה שמו כלומר אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים" ודוק. [ועיין לעיל בסימן הקודם].

וכן נמי מוכח דהיה מר עוקבא בעל תשובה גמור, מההיא דאמרו ביומא (פ"ו ב') "היכי דמי בעל תשובה, מחוי רב יהודה באותו פרק באותו מקום

אוצר החכמה

באותה אשה", ולפי ביאורנו בחיבורי הנכחי (בסימן הקודם) הכוונה במחור רב יהודה היכי דמי בעל תשובה, היא על מר עוקבא עש"ב, והרי דקרו עליה דהוא בעל תשובה, ושממנו יראו וכן יעשו וללמד על הכלל כולו יצא, וכך לשון הרמב"ם הלכות תשובה (פ"ב ה"א) כתב: אי זו היא "תשובה גמורה", זה שבא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשותו, ופרש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מכשלון כוח, כיצד, הרי שבא על אשה בעבירה, ולאחר זמן נתייחד עימה והוא עומד באהבתו בה ובכוח גופו, ובמדינה שעבר בה, ופרש ולא עבר זה הוא בעל תשובה גמורה". והם הם דברי רבי יהודה באותו פרק באותו מקום באותה אשה, וקארי ליה תשובה גמורה ודוק היטב.

ובמסכת שבת (נ"ו ב'): "אמר רב אין לך גדול בבעלי תשובה יותר מיאשיהו בדורו וכו', אמר רב יוסף ועוד אחד בדורינו ומנו עוקבן בר נחמיה ריש גלותא, והיינו נתן דצוציתא", ולשיטת רש"י ז"ל נתן דצוציתא הוא מר עוקבא, וקרי ליה תלמודא אין לך גדול בבעלי תשובה בדורו, ודוק היטב.

אוצר החכמה

אחר שהראנו בראיות גמורות בס"ד, שהיה מר עוקבא הוא נתן דצוציתא בעל תשובה ותשובתו גמורה ואמיתית וכנ"ל, אם כן תו לא היה צריך לבזוז ממנו לכפרת עונותיו, והיינו טעמא דפריך תלמודא מדוע בזוז מחצית ממנו, והלא לכפרת עונותיו לא היה צריך לזה, שכבר תשובתו כפרה לו בכל מכל כל ודוק היטב.

ולכאורה הדברים מוכרחים, שהרי אמרו רז"ל בבבלי סנהדרין (י"ד א') שכל העולה לגדולה מוחלין לו על כל עונותיו ע"ש, ובירושלמי ביכורים (פ"ג ה"ג) אמרו: "תני חכם, חתן, נשיא, גדולה מכפרת, חכם מפני שיבה תקום והדרת פני זקן מה כתיב בתריה וכי יגור גר בארצכם לא תונו אותו, מה גר מוחלין לו על כל עונותיו, אף חכם שנתמנה מוחלין לו על כל עונותיו", ועיין בחיבורי זרע חיים (סימן כ"א ושם סימן כ"ג) וצ"ל לכאן. ונבחיבורי זרע חיים שם הבאנו שיש אומרים שמכפרים לו אף על עונות שבין אדם לחבירו ע"ש.

ואם כן מר עוקבא עלה לגדולה, שהרי נתמנה לנשיא בישראל או נתמנה לריש גלותא כדלקמיה, אם כן בהא נתכפרו לו כל עונותיו, ותו לא היה

[1234567]

צריך לבזבז ממונו לצדקה עבור כפרת עוונותיו, שהרי כבר נתכפרו לו כולם בזה שעלה לגדולה וכו', ולמה עשה כן שבזבז ממונו, אלא בודאי משום מה שאמרו שם בתלמוד שמר עוקבא בענוות רוחו אחז דזוודאי ידיה קלילי ואורחא רחיקתא ודוק.

ולומר שמר עוקבא כשחטא (למ"ד), היה זה בשעה שכבר נתמנה לנשיא וראש גולה, ולכן לא שייך לומר שבזה שעלה לגדולה יתכפר לו, כי עלייתו לגדולה קדמה לחטאותיו וכבר לא שייך שהיא תכפר, הוא דוחק רב מכמה טעמים, ואקצר.

ה. ובאופן אחר יש לומר דאין הכי נמי, מצי הוה תלמודא לשינויי בעל תשובה שאני דעביד לכפרת עוונותיו, אבל עדיפא מינה משני דבשעת מיתה מותר לבזבז אף למי שהוא צדיק מעיקרא, ולכך העדיף התלמוד לתרץ תירוצו זה, ואתו שפיר דברי הגאון מהרש"ז ז"ל.

ובס"ד יש לי להביא ראיה לדברינו אלה, דהנה בסוכה (מ"א ב') תניא: "אמרו עליו על רבן גמליאל שלקח לולב באלף זוז", ועיין לרבינו הב"ח ז"ל או"ח (סימן תרנ"ו ד"ה גרסינן) שעמד בהא דאמרו דרבן גמליאל לקח הלולב באלף זוז, וקשה הלא באושא התקינו שלא יבזבז אדם יותר מחומש, ותירץ: "ולא קשיא דאיכא למימר כיון דטעמא לא הוי אלא שלא יבוא לידי עוני ויפיל עצמו על הצבור, אם כן בנשיא ליכא למיחש להכי דבלאו הכי כל צרכיו של נשיא מוטלים על הצבור, ואף להעשירו כדרשתם והכהן הגדול גדלהו משל אחיו, ודוקא במי שאינו נשיא אמרו אל יבזבז יותר מחומש דמדינא אסור לו לבזבז הון רב יותר מחומש" ע"ש.

ויש להבין לפי דברי רבינו הב"ח ז"ל דבנשיא יכול לבזבז אפילו יותר מחומש, אם כן מאי פריך תלמודא איך עביד כן מר עוקבא לבזבז בעת פטירתו פלגא דנכסיו, והלא מר עוקבא נשיא היה וכדכתב להדיא רש"י ז"ל מועד קטן (ט"ז ב') וכן כתב חזקוני מקמאי דקמאי רבינו שלמה בן היתום ז"ל בפירושו למועד קטן שם (דף ע"ט), ע"ש, ורבותינו בעלי התוספות ז"ל סנהדרין (ל"א ב') כתבו דמר עוקבא היה ריש גלותא עיין שם. [ועיין היטב תוספות מנחות (ל"ב ב') אך י"ל, ובפרט לדברינו לקמן (אות ו'), ודע דרש"י ז"ל שבת (נ"ד ב', וק"ח ב'), וכתובות (ע"ט ב'), וגיטין (ל"א ב', וס"ב א'), וקידושין (מ"ד ב'), וסנהדרין (ל"א ב'), כתב דמר עוקבא היה אב בית

דין בזמן שמואל ע"ש, ועיין פרי חדש או"ח (סימן תס"ז), ובספר יד מלאכי (סימן תרי"ז) ע"ש].

ולרבינו הב"ח ז"ל כל כי האי גוונא לית לן בה ושפיר מצי לבזבו, וכבר מצאתי לגאון הגדול מהרי"ש נתנזון ז"ל בעל שואל ומשיב בספרו דברי שאול על אגדות התלמוד לכתובות (שם) שעמד ותמה כן על דברי הב"ח ז"ל הללו וכתב שדבריו תימה רבה ואסיק בצע"ג ע"ש, וכן הוא בספרו יד שאול יו"ד (סימן רמ"ט), וכן הקשה בספר ילקוט הגרשוני ח"ב (חלק המכתבים ד"ז ע"א), ובילקוט הגרשוני או"ח (סימן תרנ"ו אות ד') ע"ש, ובספרו ילקוט הגרשוני על אגדות התלמוד ח"ב כתובות (ס"ז ב' דט"ל ע"ב) כתב לתרץ (אבל תירצו דחוק מאד ע"ש), ועיין שו"ת דברי מלכאל ח"א (סימן ק"ב אות א') ודוק.

וביוצא בזה יש לעמוד דהא לדעת רבים כל שהאדם מוחזק בעשירות (ולאו דוקא נשיא בישראל) מותר לו לבזבו יותר מחומש מנכסיו, וככתוב בשו"ת שאילת יעב"ץ ח"א (סימן ג' סד"ה אמנם), ושו"ת תשובה מאהבה ח"ב (גליון לסימן תרנ"ו), ובספר חיי אדם (כלל קמ"ד ס"י), ועיין בזה בספר אהבת חסד (פ"כ ס"א), ובארוכה בספר יפה ללב ח"ג (יו"ד סימן רמ"ט אות ז') עש"ב, ועיין שו"ת מנחת יצחק ח"ה (סימן ל"ד) ועוד.

והרי ידוע ומפורסם כי מר עוקבא עשיר גדול היה, וכדכתב להדיא רש"י ז"ל בשבת (נ"ד ב'), ושוב תקשי לך דאם כן מאי פריך תלמודא התם "והיכי עביד הכי והאמר רב אילעאי באושא התקינו המבזבו אל יבזבו יותר מחומש", והרי בעשיר לא נאמרה הלכה זו דלא יבזבו וכדכתבו גדולי בתראי וכנ"ל.

אבל לדברינו ניחא בפשיטות, דאין הכי נמי לעולם מצי תלמודא לשנויי נשיא שאני ומטעמא דהב"ח, וכן מצי לשנויי עשיר שאני וכנ"ל, וכשם דמצי לשנויי בעל תשובה שאני וכנ"ל, אלא דעדיפא משני לאוריי לן דאפילו במי שאינו נשיא, ומי שאינו עשיר, ומי שאינו בעל תשובה, נמי בשעת מיתה מותר לו לפזר יותר מחומש, וכדכתיבנא בס"ד.

ו. עוד ראיתי שמה שהקשנו בדברי גאוני בתראי ז"ל דבעל תשובה מותר לו לבזבו יותר מחומש עבור כפרת עוונותיו, דהרי מר עוקבא בעל תשובה היה וכו' וכנ"ל, קושיא מעיקרא ליתא, והוא לפי מה שמצאתי כעת

בספר יוחסין השלם (מאמר השני דקע"ה ע"ב דפוס לונדון) שכתב דתרי אמוראים בשם מר עוקבא היו, האמורא האחד היה בזמן שמואל, והאמורא השני בזמן רב יוסף ע"ש, ועיין תוספות נזיר (נ"ג א') ע"ש.

ולפי זה ממילא נתיישרה קושיתי על הגאון מהרש"ז ז"ל, דיש לומר דמר עוקבא הנזכר התם בכתובות הוא מר עוקבא בתראה, דלא היה נשיא ולא בעל התשובה, ולכן תמה תלמודא איך עשה כן לבזבז לצדקה יותר מחומש ודוק היטב.

ודע דאף עם דברי הר"ב בעל יוחסין ז"ל דתרי מר עוקבא היו מכל מקום לא יגהה מזור לקושיית הגאון מהרי"ש נתנזון ז"ל על דברי רבינו הב"ח, וכמו שיראה המעיין מדעתו, ולכן ליישב דברי הב"ח צריך לומר כדכתיבנא לעיל בס"ד, ועיין שו"ת דברי מלכיאל (שם) ודוק. נוכח ידעת שדברי הר"ב יוחסין ז"ל ברוב וכמעט בכל מקומות נאמנו מאד, ועיין מה שהבאנו ב"מילואים" בסוף הסימן וצרף לכאן.

ועם דברות הר"ב יוחסין ז"ל דתרי מר עוקבא היו, יראה המעיין כי הערה יוצאת לדברי גאון הגאונים רבינו יוסף הרוגאצובי זצ"ל, והוא שהרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות דעות (פ"ו ה"י) כתב: "חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשן שפילה מאד ורוחם נמוכה וכו' אחד יתום מאב אחד יתום מאם", ובספר צפנת פענח שם כתב לחשוף מקור דברי הרמב"ם ז"ל אחד יתום מאב ואחד יתום מאם דמנא ליה הא וכה כתב: "עיין בבא מציעא (ע' א') דאמרו שם דבני מר עוקבא היו יתומים בימי שמואל ועיין תוספות נזיר (נ"ג א') דמר עוקבא היה בימי רבא, ולפי זה בעל כרחיך יתומים מן האם היו, והיינו ההיא דסנהדרין (כ"ט א') דבני חמוה דמר עוקבא קרובים ונתרחקו, והיינו משום דמתה אמם" עכת"ד, ודברי פי חכם חן.

אבל לפי מה שלימדנו הרב בעל יוחסין ז"ל אינה ראייה, כי תרי מר עוקבא היו הראשון בימי שמואל, והשני בימי רב יוסף ורבא, ולכאורה הדברים מוכרחים, אזדא לה ראייה גאונית זו, אבל הרמב"ם כדרכו וכמנהגו פסק וכתב כן על פי דברות רז"ל, והם נמצאים במכילתא דרשב"י (פרשת משפטים): "כל אלמנה ויתום לא תענון, אחד יתום מאב ואחד יתום מאם", ומצאתי כעת בספר עבודת המלך וקרית מלך על הרמב"ם שציינו לשם, ובאמת ענין תרי

מר עוקבא סובל אריכות גדולה ורבו הסתירות בזה, וכבר כתבנו במקומו בעזה"י.

מסקנה להלכה: בעל תשובה הרוצה לבזבז לצדקה יותר מחומש מנכסיו, בעבור כפרת עונותיו, יש לו אילני רברבי לסמוך עליהם, אבל תחילה וראש צריך וחייב ליטול עצה בזה מתלמיד חכם מופלג בתורה וביראה, ותיק בהוראה, ולא יסמוך על דעתו גרידא, וכל הנוטל עצה מן החכם אינו נכשל, והיה מעשה הצדקה שלום. זה הנלע"ד בס"ד. [תשמ"ח].

הבית

* * *

מילואים

ענין מעלת ספר יוחסין ואמינותו הרבה (שייך ללעיל אות ו')

כבר ידעת שדברי הר"ב יוחסין ז"ל ברוב וכמעט בכל מקומות נאמנו מאד, וכמעט כל מה שהשיג עליו בספר המופלא סדר הדורות – לא קשיא מידי, כי בעל יוחסין השתמש בתלמודים ומדרשים כתבי יד, ובפרט שהיו בידו נוסחאות ספרדיות לתלמוד ולמדרש שהן המפורסמות במעלתם ואמיתותם ודקדוקם, ואשר כמעט לא שלטו בהן קולמוסן של מגיחי ספרים, כאשר יזכירו זאת רבותינו הראשונים פעמים הרבה, ועיין מה שכתבתי והבאתי בזה בארוכה בס"ד בקובץ התורני "אוצרות ירושלים" (שנת תשל"ו גליון קצ"ד), ואכן המעיין בספר היקר דקדוקי סופרים, יראה ויווכח שבכתבי היד של התלמוד ברוב ככל מקומות נמצא כנוסח וגירסת בעל יוחסין, ובזה בטלו רוב וכמעט כל השגות בעל סדר הדורות על בעל יוחסין, וזה מפורסם ואכמ"ל.

ועיין לגאון מסטניסלב ז"ל בשו"ת אמרי דוד (סימן קל"ז) שכתב: "וספר יוחסין אשר גבהו כארזים וחוסנו כאלונים", והגאון רבי משה חאגיז ז"ל בספרו משנת חכמים (סימן תרכ"ה) כה כתב: "ואני טרם אכלה לדבר במעלה זו דאמונת חכמים איני רוצה להיות שוכח מלהזכיר לטובה ולברכה את הרב הבקי המפורסם ומושלם בעל מעלה בעל ספר יוחסין זכר צדיק וקדוש לברכה, שאם רצונך לרוות צמאונך בשלשלת יוחסין של חכמי המשנה והתלמוד ולקנות שלימות ולהיות בקי בהם ובשמותם ובמעלתם אל ילז